

URTX

OFICIS I DEVOCIONS EN L'ART DE LLUCIÀ NAVARRO

Javier Clemente Hernández

OFICIS I DEVOCIONS EN L'ART DE LLUCIÀ NAVARRO

Abstract

La pintura mural de Lluçia Navarro, desenvolupada en la segona mitja del segle xx, mostra de manera clara i reiterada el mode en que els catalans viuen la fe i el treball. Un recorregut per esglésies de distintes poblacions i per la obra que recull el Museu de la Vida Rural, en Espluga de Francolí, permet disfrutar de una magnífica producció en la que el dibuix llueix de forma magistral sobre la paret.

The wall painting of Lluçia Navarro, developed during the second half of the xx century, shows in a clear and repeated way, how Catalans live the faith and work. A journey through churches from various towns and the book housed by the Museum of rural life, in Espluga de Francolí, allows enjoyment of a magnificent production where the painting shines majestically upon the wall.

Paraules clau

Pintura mural, devoció, religiositat popular, oficis tradicionals.

1. Introducció

La variada iconografia de Lluçia Navarro ens acosta a una filosofia eloqüent en la qual els treballs i les devocions catalans són protagonistes. La seva pintura mural atresora un retrat d'esforços i de pregàries comuns. Més de trenta ciutats catalanes són testimoni de la presència contundent de la seva obra de gran format. Una d'elles, l'Espluga de Francolí, aporta el conjunt més reeixit pel que fa a quantitat, però també quant a varietat temàtica. De fet, ens aporta el gruix de la seva visió dels oficis tradicionals de l'àmbit català al Museu de la Vida Rural. El sentit transcendent i de pregària, contràriament, el trobarem escampat arreu del territori.

2. Presència

Lluçia Navarro i Rodón (1924-2007), dibuixant consagrat i pintor reconegut, esdevé un magnífic exemple de versatilitat expressiva amb l'ús plural de tècniques diverses.¹

Quan integra l'art plàstic en l'arquitectura, il·lustrarà sovint amb esgrafats façanes o interiors. Són exemples d'això els de l'església de Santa Maria de Sants (Barcelona), els del temple parroquial de Capellades o els presents a l'esmentat museu de l'Espluga de Francolí. Cal destacar també tot el viacrucis que circula per l'interior de la barcelonina església del Corpus Christi. A la comarca del Baix Llobregat ha deixat tres exemples fets amb la mateixa tècnica: un a l'interior de

l'església de Sant Cristòfol (Begues), un altre a l'exterior de l'església de Sant Joan Baptista (Sant Joan Despí)² i encara un altre a la ciutat de Castelldefels, on hi ha una al·lusió al *Càntic de les criatures* a l'entrada d'un edifici de l'avinguda de la Constitució, 175.

Amb la multiseccular fórmula de la pintura al fresc, la producció de Navarro es multiplica. Va estudiar aquesta tècnica amb Miquel Farré, mestre que incidí molt en la formació de l'artista. Pel que fa a l'ús dels pinzells, esdevindria igualment un mestre de la pintura mural feta al tremp de cola, en sec; utilitzà també la pintura acrílica i, quan hagué de resoldre problemes d'humitat en una determinada ubicació, emprà la tècnica del silicat.

3. Estil

L'eficàcia expressiva es fonamenta en el protagonisme del dibuix. La contundència del traç és allò que confereix força a l'obra. Serà plena, doncs, malgrat la sobrietat cromàtica que demana la tècnica d'un esgrafat. Jugant, en altres produccions, amb els pigments del fresc o amb els vidres de colors per als vitralls, l'autor resta sempre fidel als principis que fan reconèixer fàcilment les seves actuacions.

La simplificació formal que opera la figura humana obeeix a un cànon personal propi; llurs mans i peus, que es troben sovint sense calçar, són volgudament engrandits, de la

¹ Aquest aspecte divers de l'obra de Navarro i Rodón ha estat assenyalat amb encert a Lluïsa SALA I TUIBERT (2003), «Lluçia Navarro: La pluralitat de l'expressió artística», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi* (Barcelona), núm. xvii, p. 57-82.

² Vegeu Javier CLEMENTE HERNÁNDEZ (2008), «Plàstica en l'àmbit celebratiu catòlic: La segona meitat del segle xx al Baix Llobregat», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), núm. 14, p. 45-52.

mateixa manera que els ulls. La delimitació amb contorns definits dels protagonistes i de cadascun dels detalls que els configuren ens evidencia el domini del dibuix. Aquest, però, es posa al servei d'una acurada composició que s'estima més la preferència per visions planes, amb molt poca referència de profunditat, quan treballa sobre parets. Aquest fet permet que no es desdibuixi la realitat de l'arquitectura on l'artista col·loca la seva pintura.

4. Temàtica

Per tal d'aprofundir en els motius recurrents, mostrarem l'obra segons una lògica per a la qual haurem de prescindir d'ordenacions cronològiques o geogràfiques. La iconografia serà el nostre fil conductor i discorrerà per un «ora et labora» present en la seva producció. Aquesta serà la nostra proposta per, des de l'admiració i el respecte, recordar i reconèixer la vàlua del llegat de Lucità Navarro.

4.1. Ora

El sentit més elevat de trobada amb el Déu Pare arriba a la pintura de Lucità Navarro de la mà del misticisme d'un sant: Francesc d'Assís. Aquesta presència franciscana mereix una atenció especial. A Barcelona trobem, feta l'any 1961, una al·legoria del *Càntic de les criatures* a l'església parroquial dedicada a sant Francesc d'Assís, al barri del Poblenou. Els germans sol, aigua, foc, etc., seran presents a la cúpula del temple fent

costat a un grup familiar que gaudeix de la protecció benefactora d'un arbre de la vida. A l'esgrafiament de Castelldefels tindrem novament un home, una dona i un nen en harmonia amb la Creació entre elements com el sol i la lluna, estrelles, el foc i l'aigua. Les dues obres anteriors, però, per si mateixes no mostren cap devoció especial motivada pel missatge. Això només resulta evident quan assistim a la residència Jaume I de l'Espluga de Francolí. A la seva capella, novament, trobem el *Càntic de les criatures*; aquest cop, fins i tot, transcrit literalment. A més, i cal destacar-ho, s'hi troba la reacció que produeix. Hi són retratades les figures del que sembla un nou conjunt familiar tot just al costat de la frase «Lloem i beneïm el meu Senyor. Sigui per tot regradat, servint-lo amb humilitat». Les cinc persones que distingim, dibuixades el 1979, conformen un tot piramidal on conviuen tres generacions, fet que descobrirem diversos cops al llarg del nostre repàs. La continuïtat de les línies que marquen contorns i formes d'unes figures i les altres funcionen magistralment com a traços únics, plàsticament molt atractius. La solidesa del conjunt juga amb el dinamisme de les corbes que solquen la composició amb lleugeresa i gràcia.

El Crist

El principal objecte d'adoració i d'invocació de la creença cristiana és Déu; ara bé, un Déu que, segons aquesta religió, ha adoptat la forma humana i que, per tant, es fa més proper, accessible. Aquesta veritat teològica justifica la representació plàstica de la divinitat malgrat el misteri substancial d'allò que del tot ens transcendeix.

Lucità Navarro presenta les figures que veneren, si atenem al fet llegendari, la primera imatge de Jesús que es va fer al món: el Sant Crist de Balaguer. Des de l'any 1973, l'acompanyen els personatges pintats al fresc: gent que ret homenatge a aquell sant-crist. El conjunt dels personatges que es troba a banda i banda del cambril forma un tot homogeni. L'experiència del mestre permet l'empatia amb la gent retratada, religiosos i seglars, que personifiquen la petició «Sant Crist de Balaguer siau nostre conhort».

Un altre Jesús en creu, objecte de sentida veneració, demana l'atenció de l'artista. Si per a l'anterior es limità a col·locar homes, dones i nens al voltant de la talla, en aquest segon cas, que trobem a Súrria, representarà en pintura el mateix crucifix. S'havia de decorar la capella de la residència Bell Repòs i, tot inspirant-se en la tradició, faria me-

Detall de la capella de la residència Jaume I (l'Espluga de Francolí), on es reproduïx el *Càntic de les criatures*. Pintura del 1979.

mòria del costum local d'anar en processó a l'ermita de Sant Salvador, on es troba la imatge original. Aquest és el fet que pinta sobre fusta el 1984, en el qual destaquen, centrats en el conjunt de la composició, la representació del Crist fixat a la creu i dos feligresos que, agenollats, sostenen la imatge. Aquests estan flanquejats per un parell d'àngels que els secunden. Les figures d'aquests éssers eteris semblen esvaïr-se a mesura que les parts del seu cos resten més allunyades de l'epicentre compositiu. Cap a la zona central, descrita, s'acosta per un costat i l'altre el conjunt més nombrós de fidels, gairebé en filera, portant ciris encesos. Ells reviu la promesa dels seus avantpassats. Als extrems hi ha dues referències de devoció més: l'una, a sant Sebastià, a l'esquerra i amb l'ermita de Sant Salvador de fons; l'altra, a la Mare de Déu de Montserrat, que resta emmarcada pel paisatge de les muntanyes que acullen el seu santuari i per l'església del poble de Súria. Del conjunt s'ha dit que és «realment una obra amb una gran dosi de naturalitat, plena de vigor, tendresa i emoció, que, amb aparent facilitat, aconsegueix plasmar amb traç ferm i segur, com només aconsegueixen fer-ho els escollits».³

La Verge

La devoció per Maria ha estat un tema freqüent en l'obra mural de Llucià Navarro. És palesa ja des del 1953, a la capella de la Immaculada de l'església de Betlem (Barcelona), quan crea els seus primers murals al fresc. En un d'ells són retratats els papes Pius IX i Pius XII, tots dos agenollats davant d'una imatge de la mare de Jesús. L'advocació que els inspira l'actitud reverent no és oriünda, ni tampoc ells ho són, de catalans.

Els primers personatges del país que mostren la seva devoció per Maria els trobarem quan l'autor intervé a l'església de Santa Maria de Ponts (Noguera). Una nova talla de la Verge sembla pujar entre àngels pintats per ser coronada per les figuracions trinitàries, igualment pintades. A l'esquerra de la composició, veneren la imatge els sants Pere, Ermengol, Sebastià, Isidre (amb l'aixada i un feix d'espigues), Teresa, Anna i Maria Goretti. A la dreta, junt amb el del Papa, els eclesiàstics formen un primer bloc compositiu; al darrere, el poble forma una triangulació el vèrtex superior de la qual l'ocupa el rostre d'un pagès amb la seva aixada, mentre que la base del conjunt harmònic l'ocupen una noia joveneta amb la

Homes, dones i nens que honoren el Sant Crist de Balaguer
al seu santuari.
Pintura del 1973.

seva nina, una dona que du entre els braços un nen i, finalment, una vella que cobreix el seu cap amb un mocador i que vesteix de negre. Sobre el teixit fosc d'aquest darrer personatge signa l'autor: «Navarro Rodón. Any marià 1954». L'exemple destaca per les singularitats personals a les expressions de mirades i de llenguatge gestual quan representa els sentiments pietosos davant una marededéu.

A Tornabous només hi haurà cossos d'àngels quan, el 1956, es pintin figures a banda i banda d'una talla de l'Assumpció. Per damunt de quatre músics, un parell més coronen la figura. Novament, però, el Pare, el Fill i l'Esperit Sant són presents a la part més elevada de la composició, en una mena de baldaquí.

Seguint el recorregut per les fites marianes, recordarem una altra de les realitzacions primerenques. A Tàrraga, l'any 1957, intervé al santuari de la Verge de Fàtima. Hi representa dos àngels músics que acompanyen la marededéu executada per l'escultor Tomàs Bel. L'aparent senzillesa del dibuix no amaga la destresa per aconseguir unes imatges equilibrades. La fredor tonal accentua el caràcter secundari de les figures pintades respecte de la central, la Verge del Carme, amb la qual conformen un tríptic.

L'any 1961, a Ossó de Sió, ens ofereix un tema proper i arrelat quan pinta la processó de la Mare de Déu del Remei, que el poble celebra el segon diumenge d'agost. Malgrat que la composició pictòrica es divideix en

³ Joaquim CALDERER (2007), «Llucià Navarro Rodón», *Taüll* (ciutat), núm. 22. p. 18-21; la citació és a la p. 20.

dues zones a causa de la col·locació centrada de la imatge de Maria, hi ha un plantejament homogeni i compensat. Genoll a terra, un home i una dona, als respectius extrems, equilibren el tot mentre que alhora són la síntesi de les actituds reverents de la resta. Les figures de l'esquerra conformen el grup que espera l'arribada de la imatge i el seguici. Aquest grup, acompanyat per un àngel que horitzontalment el sobrevola, mostra ofrenes de productes de la terra, de la mateixa manera que una dona acosta un nadó a la imatge mariana. El grup de portants, a la dreta, esdevé un nou catàleg de gestualitat significant. Concentració, penediment o admiració traspuen de les respectives mirades. A l'espai també hi ha els que, tot just en aquell moment, veuen passar per davant la petita figura que només quatre condueixen. A les expressions dels ulls, però també dels gestos, hi endevinem pietat o recolliment. Aquí no hi ha diferència entre el que una nena o un vell fan: impel·lits per l'actitud de pregària, posen ben juntes les mans. També les seves mirades tenen punts de connexió en la forma i en l'objecte a contemplar. La composició mostra, a la part superior dreta del conjunt global, la referència del lloc on es produeix l'escena: el petit poble d'Ossó.

A l'església barcelonina de Santa Maria de Gràcia, un grup de sis àngels serà pintat l'any 1964, a l'arc que dona accés a una capella lateral dedicada a la Mare de Déu de Montserrat, patrona de Catalunya. Dos d'ells porten la serra que fa referència a l'advocació concreta que lloen. Els àngels de Navarra no se sostreuen dels trets que confereix als seus retrats de figures humanes. Com altres vegades, els àngels mantenen l'expressivitat dels grans ulls i de les mans, impregnades de gestos comunicatius. En sentit literal, hi ha àngels, fins i tot, que toquen de peus a terra.

A Begues, un esgrafiat a l'interior de l'església de Sant Cristòfol ens rep amb una composició semblant a la de l'església anterior. Els àngels són custodis de l'estri distintiu, que aquesta vegada talla cims tot fent un «mont serrat» de les muntanyes. El text que acompanya els quatre personatges celestials encara fa més evident el que remarquen les imatges: «Verge de Montserrat, patrona de Catalunya, pregueu per nosaltres». Dins la capella de la marededéu montserratina, tota una paret acull el seguit de personatges pintats que manifesten la seva devoció. S'hi troben des de la figura del pontífex romà i un abat fins al treballador del camp o l'intel·lectual, passant per nens d'escolania o el que porta un estel a les mans. Un ésser alat

acompanya els homes i les dones sobrevolant-los novament en disposició horitzontal. L'obra està signada la «diada de la Verge de Montserrat del 1968». Nou retrat de devocions populars, aquest de Begues garanteix la continuïtat de figures les referències de les quals es faran habituals: l'aixada o el llibre defineixen els perfils dels que s'acosten a la realitat sacra; el grup familiar emmarcat per un arbre de la vida com a fons particular fa acte de presència preeminent.

Una altra advocació mariana destacada a Catalunya ha gaudit de l'atenció del pintor. A Núria, el nostre artista hi té una presència important. La seva intervenció és de l'any 1965. Aquesta vegada no mostra el poble contemporani acostant-se a la imatge. A la capella que es troba darrere el cambril, són homes d'altres temps els que inspiren el camí del devot: Gil, Ot, Amadeu i Ermengol. La resta de les pintures desvetlla escenes de la vida de Maria: les properes al naixement del seu fill i la de la diada de la Pentecosta.

A la cripta de l'església de la Sagrada Família de Terrassa, també l'any 1965, es presenta una visió doble que abasta l'origen d'una devoció llunyana i la seva pervivència contemporània. El pintor ofereix, d'una banda, el retrat de Bernadette Soubirous i els personatges francesos als quals arrossegà a tenir l'experiència vital de les aparicions a Lorda. Hi apareix diverses vegades la visionària, de manera que el relat de la vida, detinguda en els moments culminants de les aparicions de la Immaculada, se'ns fa present. Si això passa a la paret esquerra de la capella, a la que té al seu davant es posa de manifest la devoció que es reproduïx habitualment a les vistoses cerimònies al santuari. La nena sobre la qual se sustenta la devoció per la Mare de Déu de Lorda ja no hi és, sinó que hi són els que ara s'acosten a la imatge.

4.2. Labora

A l'obra de Lluçia Navarro sorprèn la conjunció del fet devocional i les referències al treball. Van plegats el món espiritual i el temporal. Els estris de les feines han estat presents en les particulars processons que atansaven els homes i les dones cap a allò que és sagrat. Mentrestant, la joguina era per als nens allò connatural de mantenir quan estaven en aquesta disposició cap a l'espiritualitat.

A continuació, ens centrarem en exemples en els quals el protagonisme el sustenten el món del treball, la feina, la preocupació per la transformació de la natura per fer-nos un

món a mida. Aquesta vessant la trobem magníficament representada al Museu de la Vida Rural de l'Espluga de Francolí. De la seva col·lecció, sens dubte, el mural més vegades reproduït i més conegut és el *Mural del blat*, de més de cinc metres de llargària. A la pàgina web del museu és de l'únic que se'n fa una descripció:

Mural dividit en tres parts, només separades visualment en el tractament del color. La primera representa el sembrador. Hi apareix un pagès sembrant blat. La segona representa la sega. L'home està segant amb la falç i la dona recull el blat per fer-ne les garbes. La tercera representa el batre. Hi apareixen dos pagesos fent la batuda a l'era. Un d'ells mana tres animals i l'altre venta amb una forca. Al fons es visualitza un mas, el qual es va encavalcant entre la secció dedicada a la sega i la secció dedicada al batre. Al batre, al primer pla, hi ha representada una garba i, al costat, un cànfir amb una branca al brot per impedir que hi entri cap insecte o brossa. Al costat, una gallina i una oca mengen els grans de blat que han quedat a l'era.⁴

De la mateixa magnitud que l'anterior, hi ha altres representacions que ens apropen al món agrari. Trobem, en tonalitats fredes, la recollida de les olives i la producció de l'oli. Es fan servir per transportar-nos al començament de l'hivern. L'obra es troba en un àmbit arquitectònic complex, en el qual s'ha hagut de desenvolupar imaginativament la feina.

La verema i la resta del procés per obtenir el vi són objecte d'una nova presentació didàctica de les tasques ròpies.

D'altra banda, és molt interessant la reproducció mural de l'aspecte d'una farmàcia, a la segona planta del museu, en la qual l'observador es troba envoltat per les parets de l'establiment, recreades per l'escenografia pintada, i és observat per qui despatxa o, mirant cap a un altre costat, pel pagès que s'espera.

El magnífic desplegament de treball per l'edifici que resseguim s'allargà durant quatre anys d'execució. El 1988, com a cloenda, l'artista signa un fris on aplega un bon nombre d'oficis, un recull pedagògic que apropa una realitat gairebé oblidada per alguns. Una autèntica lliçó d'etnografia ens fa repassar, en una franja d'aproximadament un metre d'alçada, però que discorre per vint-i-dos de llargària, múltiples oficis. Hi ha el dallaire, el

Devoció per la Mare de Déu de Lorda, present a la cripta de l'església de la Sagrada Família de Terrassa. Pintura del 1965.

fangador, el premsaire, el llaurador, la bugadera, l'aiguadera, el pastor, la munyidora, la marmanyera, el baster, el boter, el cisteller, el ferrador, el bufador de vidre, l'espardenyer, l'esclopaire, l'arrencaqueixals, el corder, el pregoner, el rambler i, finalment, un conjunt de tres músics. Una gran mestria quant a la resolució del dibuix capta allò que és significatiu i essencial. Es fa gala d'estalvi de línies supèrflues i d'agilitat en les que s'utilitzen. Es va sempre cap a la síntesi, que, fins i tot, permet prescindir de la riquesa tonal de la pintura. Encerta de ple en l'aportació (magistral) de la informació que li demana l'encàrrec. La fita s'ha aconseguit. Els treballs, tal com s'havia fet amb les devocions, han estat esplèndidament retratats.

5. Conclusió

Tot plegat (i el que hem vist és només una part de la producció de Lluçia Navarro) ens permet donar la raó a allò que va deixar escrit Ainaud de Lasarte:

“Amatent i observador, en Lluçia Navarro és un testimoni fidel de la nostra gent, de la gent catalana. Si d'aquí a uns segles no quedessin catalans, a través de les figures d'en Lluçia Navarro se'n podria reconstruir la mena.”⁵

La part que fa referència a com els catalans viuen la fe i la feina, si més no, ens ha estat mostrada per una obra cabdal que, dins de l'espectre de la pintura figurativa del segle xx, encara sembla que hagi de ser reivindicada.

⁴ Vegeu <http://www.museuvidarural.cat/cacolleccio_int_prd/Mural+del+blat> [Consulta: 14 gener 2011].

⁵ Josep Maria AINAUD DE LASARTE (1995), «Un artista i un país», a *Paret, tela i paper: L'art de Lluçia Navarro*, l'Espluga de Francolí, Museu de la Vida Rural, i Barcelona, Fundació Jaume I.